

בדין יציאה בגרעון כסף

עפר סלומון

1. שיטת תוס' רי"ד וקשיה עליו מהגמרא.

ישנה מחלוקת בין ר"ת ורי"ד (קידושין כא: ד"ה וקונה) האם רק עבד שנקה בכסף יצא בגרעון-כסף, או שגם הנקה בשטר זכאי לצאת בגר"כ. רי"ד סובר שגם הנקה בשטר יצא בגר"כ ונימוקו: "ואינו נראה לי לומר שמי שנקה בשטר אינו מגרע פדיונו, דהא הכי תנן: "עבד עברי נקה בכסף ובשטר וקונה את עצמו בשנים... ובגרעון כסף", ובעל כרחך האי גרעון כסף אכולדו קאי, בין אם נקה בכסף בין אם נקה בשטר". עד כאן דיוק מלשון המשנה. אך רי"ד מוסיף גם סברה לכך ואומר ש"כיון שזיכתה תורה לצאת בגרעון כסף, מה לי אם נקה בכסף או בשטר". וסברה זו צריכה הסבר, ועל כך בודמשך בע"ה.

אלא, שעל שיטה זו יש קושיה חמורה מאד מהגמרא כאן (יד:). הגמ' מחפשת מקור לדין שעבד עברי נקה בכסף, ובין היתר לומדת מ: "והפדה, מלמד שמגרעת פדיונה ויוצאת". רש"י: אלמא בדמים נקית, דאי לא קאה בדמים, מאי מגרעה". ואם נכונים דברי רי"ד, א"כ איך מזה שיוצאת בכסף מוכח שהיא גם נקתה בכסף, אולי נקתה בשטר! (ומרש"י משמע בפרוש שאם לא נקתה בכסף אינה יוצאת בכסף). בדף יא: אמרה הגמ' יתור מזה: "אי אמרת בשלמא דיהב לה דינר, היינו דמגרעא ואזלה עד פרוטה, אלא אי אמרת דיהב לה פרוטה, מפרוטה מי מגרעה?" והרי רי"ד אמר שגם הנקת בשטר מגרעת תמיד, אף אם לא היה לה כסף - ממכר כלל כגון אמה שניתנה במתנה (ואז מחשבים את כסף פדיונה לפי שזויה בשוק)! ופלא עליו שלא התייחס לדברים אלה של הגמ'. ועוד קשה על עצם הגמרא, איך למדה קנינים משחרורים, הרי אלה עולמת שונים.

2. קשית הפני-יהושע על הרמב"ם בפירוש המשניות.

הבאנו מקודם את הגמרא (יד:). שלומדת שעבד עברי נקה בכסף מ"והפדה", שנאמר באמה עבריה. על-כך כתב בפני יהושע (ד"ה בתור"ה הראיל): "ויכתב עוד (הרמב"ם) בסוף דבריו: "ונלמד אמה העבריה מע"ע, שהיא נקית בכסף כמותו" וזה ממש היפך סוגיא דשמעתין, דאדרבה באמה העבריה כתיב בגופה קנין כסף מ"והפדה", ועבד עברי הוא דילפינן מאמה העבריה".

גם בריטב"א כאן (ד"ה והפדה) לא כתב כסוגיית הגמרא (אמנם גם לא כרמב"ם) אלא: "וטעמא דאמה העבריה נקית בכסף... מפני שהקישוה הכתוב לאחרת, מה אחרת בכסף אף אמה העבריה בכסף".

מכל מקום, קשה מדוע לא למדו כפשט המ' שלומדת שאמה נקנית בכסף מ"הפדה".

3. גירסת רבינו חננאל בגמ' לא מובנת.

בפירוש ר' חננאל לגמרא המסבירה את שיטת בית-שמאי שאין אשה מתקדשת בפחות מדינר ואמרת: "טעמא דבית-שמאי כדחזקיה דאמר: "אמר קרא 'והפדה' מלמד שמגרעת פדיונה ויוצאת", אי אמרת דיהב לה דינר, היינו דמגרעת עד פרוטה, אלא אי אמרת פרוטה, מפרוטה מאי מגרעא". מוסיף ר' חננאל אחרי המילה "ויוצאת" את המילים: "ואליבא דמאן דאמר מעות הראשונות לאו לקידושין נתנו". מה כותנתו בתוספת זו?

4. סתירה לכאורה בדין ע"ע גופו קנוי, ותרצוי תוס' וריטב"א.

הגמרא בדף טז. אומרת "שטר שחרור (בעבד עברי) למה לי, לימא ליה באפי תרי זיל". ומסביר רש"י מדוע אין צריך שטר, ואמר: "הא אין גופו קנוי, אלא חוב ממון עובדת שש שנים יש לו עליו" ועל חוב מספיקה מחילה. מתרצת הגמרא "אמר רבא: זאת אומרת עבד עברי גופו קנוי, והרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול". וברש"י: "גופו קנוי עד שיגיעו ימי חיפשו, ולפיכך הרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול, וצריך שחרור... ולא שייך בו מחילת ממון אלא לשון שחרור".

היוצא מכאן שכיוון שע"ע גופו קנוי לא שייך לומר שעבודתו היא חוב ממון. וזה לכאורה היפך הגמרא בדף ט.

הגמרא שם אומרת: "אמר רבא אמר ר' נחמן המקדש במלוה שיש עליה משכון מקודשת, מדר' יוסי ב"ר יהודה, לא אמר ר' יוסי בר"י מעות הראשונות לאו לקידושין נתנו, והאי (כלומר המעות הראשונות) הלואה היא, והיא (האמה העבריה) גופה משכון היא, וכי משייר בה שזוה פרוטה ומייעד זהו קידושין". ורש"י שם: "ואינו מקדשה אלא ע"י גרעון שיש לו עליה, דהוה מלוה, שהרי היא חייבת לו או הם או שזוים".

מכאן, שריבר"י סובר שעבודתה של אמה העבריה היא חוב שחייבת לאדונה, איך יסביר את הגמ' שע"ע גופו קנוי! (והרי אמה ועבד הוקשו זה לזה). מתוך על כך תוס' (בד"ה במלוה): "ונ"ל לדקדק דסבר ריבר"י דעבד עברי אין גופו קנוי, דאי גופו קנוי מה ענין זה אצל מלוה שיש עליה משכון, דהא אין כאן מלוה כלל אלא מקדשה בהקאת גופה לעצמה". כלומר, זו מחלוקת בין ריבר"י לסוגיא שם, אם ע"ע גופו קנוי או לא.

ובריטב"א (גיטין לח. ד"ה והא דאמר) כתב: "אבל במחילה לא סגי ליה (לעבד עברי) אפילו לענין מעשה ידיו. ולא תימא דכי אמרין דלא מהני ליה מחילה היינו לענין קנין איסור שבו (כחנתו לדבריו בקידושין טז. ד"ה אמר רבה)... אבל לענין מעשה ידיו מהני מחילה... וכדמשמע התם מריבר"י... דהא אינו אלא אליבא דמ"ד מעות הראשונות לאו לקידושין ניתנו (כלומר ריבר"י), אבל לדידן דקיי"ל דמעות הרא' לקידושין נתנו, ודאי לא מהני ליה במחילה, ואפילו לענין מעשה ידיו". (אמנם בחי' לקידושין יישוב בשם הרמב"ן בא"א).

העולה בידינו שבאשר לדין שע"ע גופו קנוי, הדבר תלוי במחלוקת אם מעות ראשונות לקידושין נתנו או לא, דמ"ד לקידושין נתנו סובר שאמה עבריה גופה קנוי, ומ"ד לא לקידושין נתנו (ריב"י) סובר שאמה עבריה אין גופה קנוי.

ואם לתת סברא בדבר, נסביר שמ"ד לא לקידושין נתנו מוכרח לסבור שאמה עבריה אין גופה קנוי, שאם לא כן במה היא תתקדש, הרי אינו יכול לקדשה בחוב עבודתה, אם גופה קנוי. וכמו כן נסביר שמ"ד מעות רא' לקידושין נתנו נאלץ לומר זאת כיון שסובר שאמה עבריה גופה קנוי ולכן אי אפשר לקדשה בדבר אחר, אלא רק במעות הראשונות.

5. חקירה בדין יציאת גרעון-כסף.

במהות הדין של יציאת גרעון כסף אפשר לומר שני הסברים.

א. אפשר לומר שזו גזירת הכתוב שנתנית כסף הגרעון תפעל חלות חדשה של שחרור, כמו גז שחרור רגיל.

ב. כשם שמצינו בפועל, שיכול לחזור-בו מעבודתו באמצע היום, כך גם יציאת העבד

בגרעון-כסף פרושה הוא שחוזר בו העבד ממכרו, ולא שזה שחרור מחודש.

אבל צדדי חקירה זו הרי תלויים בשאלה הקודמת, אם עבד עברי גופו קנוי או לא. אם נאמר

שאין גופו של עבד קנוי כלל, א"כ הוא כסתם שכיר, ונוכל לאמר שדין יציאת גר"כ בעבד

הוא דין החזרה של שכיר. אך אם נאמר שגופו של עבד קנוי א"כ וודאי לא נוכל לאמר שיציאת

העבד היא מדין חזרה, שהרי הוא צריך חלות של שחרור מקניני-גופו לאדון, ונצטרך לאמר

כצד הראשון של החקירה. כך גם כתב הרידב"ז.

אם נצרך לכל זה את דברינו בקטע הקודם - תלות דין ע"ע גופו קנוי במחלוקת מעות רא'

לקידושין נתנו - נקבל: מ"ד מעות ראשונות לקידושין נתנו, סובר גם שעבד עברי גופו קנוי,

א"כ יסבור גם שהגרעון-כסף הוא דין של יציאה מחודשת, חלות של שחרור. ומ"ד מע"ר

לא לקידושין נתנו, כיון שסובר שאין העבד קנוי, יראה בדין הגרעון דין של חזרת שכיר

משכירות.

6. ישוב הקשיות.

בתחלת דברינו שאלנו: איך מזה שאמה יוצאת בכסף הזכחה הגמרא שהיא גם נקתה בכסף,

איך ניסתה ללמוד דיני קנינים מדיני שחרור? ונראה לומר, שזו כוונת ר' חננאל, שהוסיף

שדיוק הגמ' מ"והפדה" הוא דווקא "אליבא דמ"ד מעות ראשונות לא לקידושין נתנו".

שהרי לפימ"ש, למ"ד זה יציאת גרעון כסף הוא חזרה מהמכר, ואם החזרה הוא בכסף משמע

שגם הדבר שחוזרים ממנו - הקנין - היה בכסף: "דמהא דיוצאה בהשבת כסף מקנתה..."

שמעינן דכסף מקנתה אוגד ומחזיק עבודתה ודין הוא שיעשה קנין, וכל זה אי קרא ד"והפדה"

מתפרש בחזרת כסף מחירה. אבל אי "והפדה" הוא אפי' במתנה ואינה מחזרת כסף שלקחה,

אלא קנה עצמה מיד הארון, אין לרוח קנין מיציאה". (חזו"א קידושין סי' קמח).

ועוד שאלנו, שלפי הדין רי"ד יתכן שנקנתה האמה בשטר, וגם אז ביכולתה לצאת בגרעון, ואילו בגמ' ורש"י משמע שרק הנקנית בכסף מגרעת. אבל זה ברור, כי איתו מ"ד בגמ' סובר שהגרעון הוא חזרה מהמכר, וא"כ ברור שבאמת רק הנקנית בכסף מגרעת. וגם שיטת תוס' רי"ד מובנת, כי הגמ' הסברה לפי מ"ד מע"ר לאו לקידושין נתנו, אך לדין דקיי"ל שמעות ראשונות לקדושין נתנו, א"כ גרעון כסף הוא יציאה מחודשת, וזהו גזירת-הכתוב שהוא יפעל כמו שטר שחרור. ולכן לא משנה איך נקנתה, תמיד תגרע. ובאמת זו שיטת רי"ד שאפילו הניתנת במתנה, ללא כל כסף קנין, יוצאת בגרעון כסף, וזה שכתב שם ש"כיון שזיכתה תורה לצאת בפדיון, מה לי מכר מה לי מתנה". שהרי זו גזירת הכתוב. ויובן הרמב"ם בפירושו-המשניות, שאמר שלומדים את קנין כסף באמה לא מ"והפדה" כגמרא, אלא מעבד עברי, כי הרי הלמוד כגמרא מ"והפדה" הוא לא אליבא דהלכותא, אלא אליבא דמ"ד מע"ר לאו לקידושין נתנו.

בהמשך דף יד: דוחה הגמרא את הלימוד של קנין כסף מ"והפדה" בימוק: אשכחן אמה העבריה דזאיל ומקדשה בכסף מקניא בכסף, עבד עברי מנלן? "וכוונת הגמ' לומר: את קנין כסף באמה אין למדים מהפס' "והפדה", אלא מסברא בעלמא, סברה הקיימת רק באמה, ולכן אין לנו למוד על קנין כסף של עבד. אך עיקר חסר מן הספר, מדוע חזרה בה הגמ', ואינה לומדת דין קנין מ"והפדה".

לכן נראה שכך כוונת הגמ': אי אפשר ללמוד מ"והפדה" כי "אשכחן אמה עבריה דזאיל ומקדשה בכסף מקניא בכסף" כלומר: הן קימא לן שמעות קנינה של אמה הם מעות קידושיה (מע"ר לקדושין נתנו) ולמ"ד זה הגרעון הוא קנין מחודש, כאמור לעיל, ואי אפשר ללמוד ממנו את דיני הקנין, וא"כ: "עבד עברי מנלן?".